SÜRELİ YAYINLARIN PENCERESİNDEN HALİD ZİYA UŞAKLIGİL

Anıl Ersoy

Edebiyat-ı Cedide topluluğunun nesir ustası ve modern Türk edebiyatının kurucu isimlerinden olan Halid Ziya Uşaklıgil'in çeşitli süreli yayınlarda yayımlanan yazıları yazarın hem şahsi hayatına hem de edebî kişiliğine ışık tutacak birtakım bilgiler barındırır. Erol Gökşen'in yayına hazırladığı *Edebiyatımız Ne Hâlde* adlı çalışma Halid Ziya'nın gazete ve dergi sayfalarında kalan röportaj, anket ve Halid Ziya'nın farklı zamanlarda farklı mekânlarda yaptığı konuşmaları içermektedir. Geniş bir süreli yayın yelpazesinin[1] taranmasıyla oluşan *Edebiyatımız Ne Hâlde*; 1918 ile 1945 arasında Halid Ziya ile gerçekleştirilen otuz üç röportaj, dört konuşma metni ve otuz bir anket olmak üzere toplam altmış sekiz metni ihtiva eder. Halid Ziya ile ilgili fotoğraflar ve gazete haberlerinin görselleri de çalışmayı zenginleştirir. *Edebiyatımız Ne Hâlde*, muhteva itibarıyla Sabahattin Çağın'ın geçtiğimiz yıl kaleme aldığı *Eserlerimi Nasıl Yazdım* adlı çalışmasıyla benzerlik gösterse de orada olan birkaç yazıya[2] yer verilmez. *Eserlerimi Nasıl Yazdım*

adlı çalışmanın aksine yalnız edebiyat ve roman üzerine yoğunlaşmayan *Edebiyatımız Ne Hâlde* daha kapsamlı ve hacimli görünümdedir.

Uşaklıgil'in Otoportresi

Halid Ziya Uşaklıgil ile yapılan röportajlara genel olarak bakıldığında yazara en çok sorulan sorular aile hayatına, eğitimine, edebiyata nasıl ilgi duymaya başladığına ve eser yazmaya nasıl karar verdiğine dairdir. Bu yazılara topluca bir bakış Halid Ziya'nın otoportresini ortaya çıkarır. Halid Ziya hayatını resmî ve edebî olarak ikiye ayırır. Resmî yaşamı o güne kadarki çalışma hayatını ifade eder. O, daha çok edebî yaşamı üzerine konuşmayı yeğler. Uşaklıgil'in ifadelerine göre edebiyata ilgisi babasının onu Gedikpaşa Tiyatrosu'na defalarca götürmesiyle uyanır. Sahne eserleriyle başlayan edebiyat merakı İzmir'e gidince roman türüne

1 Çalışmayı oluşturan yazıların sonunda yayımlandığı süreli yayının adı ve tarihi verilir. Bu bilgiye göre kitaptaki yazılar Ruşen Eşref'in *Diyorlar Ki* adlı eseri ile *Yarın*, *Vakit*, *Yeni Kitap*, *Resimli Perşembe*, *Resimli Ay*, *Akşam*, *Muhit*, *Cumhuriyet*, *Perşembe*, *Açıksöz*, *Haber*, *Kurun*, *Her Ay*, *Yeni Mecmua*, *Son Posta*, *50. Yıl*, *Milliyet*, *Edebiyat Gazetesi*, *Varlık*, *Tan*, *Resimli Her Şey*, *Servetifünun Uyanış*, *Türk Tiyatrosu*, *Arkadaş*, *Konya Halkevi Kültür Dergisi*, *Yarımay*, *Büyük Doğu* gibi dergi ve gazeteler taranarak derlenmiştir.

2 Bu yazıların başlıkları şöyledir: "Namık Kemal İçin Türk Güzideleri Ne Diyor?", "Yeni Cereyanlar ve Moda Anketimiz", "Halit Ziya Bey'le Bir Saat: Bütün Eğlencem: Tavuklar, Çiçekler, Bahçe!"

düşkünlüğe evrilir. Okumaya *Kerem ile Aslı*, *Leyla ile Mecnun* gibi hikâyelerle başlar. Bir yandan da babasının etkisiyle Bağdatlı Ruhi'nin *Terkib-i Bend*'i ile Mevlâna'nın *Mesnevi*'sinin tesirini duyar. Okuma serüveni Ahmet Mithat Efendi'yle devam eder. Onu dönemin Fransızca tefrikaları; Alexander Dumas, Honore de Balzac, Alphonse Daudet, Goncourt kardeşler izler. Okumayla devam eden edebiyat ilgisi sonraki yıllarda önce *Nevruz*, ardından da *Hizmet* adlı süreli yayın teşebbüsleriyle sürer. Halid Ziya tercümelerle yazı hayatına başlar. Bunları hem kendi vilayetindeki hem de İstanbul'daki mecmua ve gazetelere gönderir. Doğa ilimleri ve edebiyat üzerine kalem denemeleri yapar. İlk edebî yazısı "Aşkımın Mezarı" *Tercüman-ı Hakikat*'te yayımlanır. Muallim Naci'nin bu yazıya mezarda aşk aramanın ölüde hayat aramaya benzediğine dair notu Halid Ziya'nın yazma hevesini kırar. Mensur şiirlerinin neşrine başlayınca yalnız Muallim Naci değil çevresindekiler arasında da alay konusu olur. Bu alaylardan usanan Halid Ziya, büsbütün yazı hayatından vazgeçme aşamasına gelir. Tam bu kararı verdiği sıralarda Recaizade Ekrem'den mensur şiirlere iltifatta bulunan bir mektup gelir ve Halid Ziya kalemi bir daha bırakmamak üzere eline alır. Recaizade Ekrem'in müdahalesi Türk edebiyatına Halid Ziya'yı kazandırır.

Halid Ziya, röportajlarında kendi romanları ve romancılığı hakkında pek çok detay sunar. Yazar İzmir'de kaleme aldığı eserleri olan *Sefile*, *Nemide*, *Bir Ölünün Defteri*, *Ferdi ve Şürekası* ve *Mezardan Sesler*'i beğenmez, yetersiz bulur. Bunlara *Nesl-i Ahir* de eklenebilir. Bununla birlikte sonraki yıllarda kaleme aldığı *Mai ve Siyah*, *Aşk-ı Memnu* ve *Kırık Hayatlar* onun için kıymetli eserlerdir. Bu eserler içinde *Mai ve Siyah* büsbütün yazarın kendi elemlerini, gençlik çağının hayal kırıklıklarını bulduğu ve mutlaka yazmış olmak isteyeceği eseridir. Halid Ziya'nın kendi hayatından birtakım izlerin edebî eserlerine yansıdığı söylenebilir. Örneğin Maarif Nezareti tarafından ahlaka mugayir bulunarak basılmaması üzerine *Sefile*'yi ateşe atan Halid Ziya, *Mai ve Siyah*'ta Ahmet Cemil'in eserini ateşe atması arasında ayrılmaz bir ilgi olduğunu ifade eder. Yine *Kırık Hayatlar*'da kaybettiği kızı Güzin'in ölümünü Selma karakteriyle işlediğini; Sadun'un ölümünü ise *Kırık Oyuncak* adlı hikâyesiyle eserlerine yansıttığını kendisi söyler. Röportajlarda *Mai ve Siyah*'ta Ahmet Cemil'in Lamia'ya duyduğu aşkta Halid Ziya'nın çok gençken Sarı Yıldız'a duyduğu platonik aşktan izlerin olduğu da ortaya çıkar. Kısacası Halid Ziya'nın dediği gibi bir yazar mutlaka hususi hayatından eserlerinde tesir barındırmakla yükümlü olmasa da illaki hayatından bazı yansımalar bulunur. Halid Ziya bütün yazdıklarını yalnız "kendi hususiyetleri dairesinde kalmaya mahkûmmuşçasına" yazar. Böyle yapmamış olsa kendini "başkalarının işleri için müsvedde kaleme alan yazıcılara" benzetebileceğini söyler. Doğrudan doğruya peşin düşünülmüş bir düzeni olmadığını, kayıt ve şartlara tabi bulunmadığını, başka edebiyatlarda sevdiklerini kendi birikimleriyle yapmak istediğini de ekler. Yenilik meydana getirdiyse de asıl hedefi bu olmamıştır.

Genç Nesil Karşısında Usta Bir Yazar

Halid Ziya'nın röportaj ve anketlerinde öne çıkanlardan birisi de yazarın dönemine göre kendini konumlandırışıdır. Cumhuriyet rejiminin ardından 40'lı yıllara uzanan süreçte yeni bir neslin geldiğini düşünen Halid Ziya, insan hayatında bir duraklama saatinin olduğunu ve onu duyunca durup dinlenmek gerektiğini söyler. Çünkü bir yerden sonra yazı yazma girişimi zamanın diline ve sanatına daha uygun yeteneklerle

donanmış gençlerin işi olmalıdır. Halid Ziya bu noktada bir sanatçının kendisinden sonra yetişen ve nihayetinde kendisini geçen nesle öncülük etmeye çalışmak yerine ya o neslin takipçisi olmayı ya da faal hayattan çekilmesi gerektiğini düşünür. Recaizade Ekrem nasıl Edebiyat-ı Cedide'ye kol kanat gerdiyse kendi nesli de yeni nesli alkışlama imkânını bulmalıdır. Eskileri, gençleri karşılarına alıp onlarla "hasbihâl eden muallim ve mürebbiler" olarak sayan Halid Ziya bu işin ancak sevgi üstüne inşa edileceğine inanır. Böyle bir düşünce yazarı genç nesli tetkik etmeye sevk eder; genç neslin eksik taraflarını göstermeye, neleri yapmaları gerektiğini onlara anlatmaya çalışır. Halid Ziya genç neslin okumamasını ya da belli bir program dâhilinde okuma yapmamalarını en büyük sorun olarak belirler. Gençler ne Batı edebiyatını okuyup derinlemesine analiz ederler ne de kendi dillerinde yazılan başlıca eserleri tanır ya da anlarlar. Genç neslin kendilerinden önce gelenlere alakalarını fazla ihmal ettiklerini, kendi dönemininin büyüklere haset ve husumetle değil hürmet ve şükranla baktığını; Allah'ın toprakları kadar geniş edebiyatın topraklarında herkese yer bulunabileceğini dile getirir. Gençliğe Batı'nın dört mühim dilinden birini iyi bilmeyi tavsiye eder. Gençlerin faydalanacağı matbu eserlerin ve tercümelerin eksikliğini bir sorun olarak belirtir.

Edebiyat, Dil ve Sanata Dair Görüşler

Halid Ziya hem edebiyattaki değişimleri hem de dildeki değişimleri bir silsile hâlinde düşünür. Edebiyat-ı Cedide, Fecr-i Âti ve o günün (30'lu-40'lı yılların) neslini "birbirlerini tabii bir kaide ile takip eden muhtelif safhalar" olarak düşünür. Dilin de kendi yaşamında tabiatın kendisine çizdiği olgunlaşma yolunda adım adım ilerlediğini söyler. Türkçeyi o "muhtelif devirlerinde muhtelif libaslarla, muhtelif şekillerle" görüp sever. Halid Ziya'ya göre her devrin dil zevki farklıdır ve bu dil tercihine de yansır. Bu nedenle Osmanlı edebiyatından Cumhuriyet'e giden süreçte dil anlayışı farklılaşır. Ona göre Osmanlı edebiyatı aslına bigâne, membaı Osmanlılık âleminin haricinde olan bir edebiyattır. Acem tesirinde tabiattan, sanattan ziyade yapmacıklığa, nükteli sözlere, cinasa ve teşbihata, söz ve fikir oyunlarına kapılıp Şeyh Galib devrine kadar gelir. Halid Ziya için Galib ilk müceddiddir. Halid Ziya, Osmanlı edebiyatının Türkçeyi millî karakterinden ve kendine mahsus tabiatından alıkoyarak zarar verdiğini fakat bir yandan da dile sanatkârane yetenekler kazandırarak incelttiğini söyler. Tanzimat Devri'ne gelindiğinde ise Avrupa medeniyetine dâhil olma gerekliliğinin "şüphe perdesinin yırtıldığını" söyleyen Halid Ziya, Avrupa medeniyeti için Avrupa ihtiyacına elverebilen bir lisan icap ettiğini; Namık Kemal, Abdülhak Hâmid ve Recaizade Ekrem'in getirdiği değişmelerin neticesinde Edebiyat-ı Cedide'nin ortaya çıktığını belirtir. Edebiyat-ı Cedide'nin Batı edebiyatında derinleşmesi dilin kullanımını, eğilip bükülmesini kolaylaştırır. Hatta Halid Ziya'ya göre Cumhuriyet sonrası yılların Türkçesinin her türlü ihtiyacı karşılayacak bir lisan hükmünü almasında Edebiyat-ı Cedide'nin yapmacıklık ve süse kapılmasıyla dili değiştirmesini sayar. Bu özellikler dilde gerekli olanın ne olduğunu gösterir.

Halid Ziya Türkçeye, Acemcenin daha az tesiri olduğunu ve o dilin etkileri çıkarılırsa bir sorun olmayacağını ancak Arapçanın bütün kaideleriyle gelip Türkçeyi neredeyse yerinden ettiğini söyler. Yazarın bu görüşleri devrin konjonktürüyle uyum içerisindedir. Büyük bir kurtarıcı elin bir anlık hamlesiyle yapılan "Harf İnkılabı mucizesini" bu olumsuz duruma bir çare olarak görür.

Halid Ziya'ya göre "yapılmış olan dil inkılabı, ifratlara düşülmedikçe, pek hayırlı bir inkılaptır." Elbette dile karşı tutumun değişmesi edebiyatın da değişiklik yoluna girmesini getireceğinden dönemin süreli yayınlarında millî edebiyat, inkılap edebiyatı tartışmaları baş gösterir. Halid Ziya inkılap yapan milletlerin, inkılabın içinde yetişen nesillerin ona uygun fikir ve sanat yaratacağını ve bunun filizlerinin görülmeye başladığını belirtir. Kendisi de bir yandan eserlerini dönemin Türkçesine çevirme çalışmaları yapar. Eserlerinin edebî kıymetinin bu çevirilerle eksilmediğini, bilakis arttığını düşünür.

Edebiyatımız Ne Hâlde adlı eserde Halid Ziya'nın millî edebiyat konusundaki düşünceleri de yer alır. 30'lu yıllarda tartışılan millî edebiyat konusunda Halid Ziya da birtakım fikirlerini sıralar. Edebiyat-ı Cedide'nin millî olmadığı, yabancı konuları, gayeleri işlediği sözlerini iftira olarak değerlendiren Halid Ziya, Batı'nın sanat vasıtaları ve anlayış usullerini alarak kendi derinliklerindeki hisleri anlattıklarını savunur. Edebiyat-ı Cedide'nin eserlerinde Türk muhitinde emsali olan şeyler olduğunu söyleyen Halid Ziya gerek *Mai ve Siyah*'ta gerek *Aşk-ı Memnu*'da kurgulanan kahramanların ve sunulan yaşam manzaralarının hep dönemin İstanbul'unu yansıtığını düşünür. Halid Ziya edebiyat yaratmada asıl şartın sanatçının "mucit olsun, mukallit olsun filan veya falan milletin ferdi olmasında" ve "eserinin kendi ruhundan doğmuş bulunmasında" olduğunu vurgular. Bir eserin herhangi bir milletin ya tarihinden ya da hâlihazır hayatından alınarak, onun temel vasıflarına, mizacına, âdetlerine ve ananelerine ait olan hususiyetleri gösterecek bir levha şeklinde yazılmış olması yeterlidir. Halid Ziya bu eserlere örnek olarak Hüseyin Rahmi, Sermet Muhtar Alus, M. Turhan'ın hikâyelerini sayar. Halid Ziya'nın Cumhuriyet sonrasında eserlerinde yaptığı dilsel değişim ve sadeleştirmelerin kaynağının aslında daha *Kırık Hayatlar*'ı yazarken başladığını söylemek mümkündür. *Kırık Hayatlar*'dan sonra daha sade bir dil kullanmaya başladığında Mehmet Rauf'un bunu fark ederek kendisine Edebiyat-ı Cedide'den ayrılıp ayrılmadığını dahi sorduğunu ifade eder. Hatta Halid Ziya o gün için kullanış sınırlarımız dışında kalan diğer Türk lehçelerindeki öz Türkçe kelimeleri hiç düşünmeden almak gerektiğini düşünür. Türk dili yabancı kelime köklerinden, terkiplerden, tabirlerden, birleşik isimlerden kurtarılmalıdır.

Edebiyatımız Ne Hâlde'deki röportaj ve anketler Halid Ziya'nın yalnız yaşamı, gençler karşısındaki tavrı, edebiyat, dil ve sanata dair görüşlerini ortaya çıkarmakla kalmaz; yazarın pek çok farklı yönünü açığa çıkararak şahsiyeti hakkında aydınlatıcı bilgiler sunar. Yapılan röportajların kimisinde yazarın gençliğindeki aşk maceraları, aile ve evlilik hayatı gibi konular açığa çıkarılırken anketlerde yazarın güzellik algısı, hangi renkleri, kokuları, yemekleri, muharrirleri, aktörleri, ressam ve şairleri sevdiği; Cumhuriyet'in ilan edildiği günkü hisleri, eğitim yaşamındaki anıları, eserlerini meydana getirme süreci, çiçek yetiştiriciliğine düşkünlüğü, Yeşilköy'deki köşk yaşamı su yüzüne çıkar. E*debiyatımız Ne Hâlde*; eserleriyle Türk edebiyatında sarsılmaz bir yere sahip olan Halid Ziya Uşaklıgil'in portresinin eksik yanlarını doldurması, yazarın yaşam serüvenini takviye eden bir içeriği derli toplu bir şekilde okuyucunun önüne sunması dolayısıyla gerek dönemi araştıran araştırmacılar için temel kaynak niteliğindedir.